

Κειμενογλωσσολογία

8^ο μάθημα

Κριτήρια κειμενικότητας (Beaugrande και Dressler 1981)

1. συνοχή
 2. πληροφορητικότητα
 3. συνεκτικότητα
 4. προθετικότητα
 5. διακειμενικότητα
 6. περιστασιακότητα
 7. αποδεκτότητα
- Τα κριτήρια αυτά συμβάλλουν στη **συνειδητοποίηση** του τρόπου οργάνωσης, σύστασης και κατανόησης ενός κειμένου, νοούμενου **ΟΧΙ** ως απλής συμπαράθεσης προτάσεων, αλλά **ως ενότητας λόγου με λειτουργικό χαρακτήρα.**

Κριτήρια κειμενικότητας (Halliday & Hasan 1976)

- «Δεν είναι εύκολο να βρούμε μη-κείμενα. Η κειμενικότητα είναι θέμα βαθμού, και είναι πολύ δύσκολο να εντοπίσουμε κάποιο απόσπασμα χωρίς καθόλου κειμενικότητα. Και αυτό διότι συνήθως επιμένουμε να ερμηνεύουμε με κάθε δυνατό τρόπο οποιοδήποτε απόσπασμα ως κείμενο»
- «Ακόμα κι αν κάποιος, βρεθεί αντιμέτωπος με μια σειρά από λέξεις τυχαία επιλεγμένες από το λεξικό, θα καταβάλει κάθε προσπάθεια για να τις ερμηνεύσει σαν να είναι κείμενο».
- Κατά συνέπεια θεωρούμε τα επτά κριτήρια όχι διαγνωστικές σταθερές για το αν κάτι είναι ή όχι κείμενο, αλλά «εργαλεία» συνειδητοποίησης του τρόπου οργάνωσης, σύστασης και κατανόησης ενός κειμένου.

Συνοχή (cohesion)

- Η κειμενική σύνδεση που προκύπτει όταν παρατηρείται **σημασιολογική σχέση** μεταξύ κάποιων κειμενικών στοιχείων, και συχνά όταν η ερμηνεία ενός κειμενικού στοιχείου **εξαρτάται από κάποιο ή κάποια άλλα στοιχεία του ίδιου κειμένου**

π.χ.:

(1) Ο Γιάννης αγόρασε κινητό τηλέφωνο, αλλά δεν ξέρει να **το** χρησιμοποιεί.

(2) Ο Γιάννης τρέχει πολύ γρήγορα, αλλά ο Γιώργος δεν μπορεί να **κάνει το ίδιο**, γιατί έσπασε το πόδι του.

Συνοχή

(1) [Ο Γιάννης αγόρασε κινητό τηλέφωνο], αλλά [δεν ξέρει να το χρησιμοποιεί].

(2) [Ο Γιάννης τρέχει πολύ γρήγορα], αλλά [(ο Γιώργος δεν μπορεί να κάνει το ίδιο),
γιατί (έσπασε το πόδι του)].

- Στο 1 η ερμηνεία του αντωνυμικού *το* εξαρτάται από την ερμηνεία της ονοματικής φράσης *κινητό τηλέφωνο*, όπως στο 2 η ερμηνεία της ρηματικής φράσης *κάνει το ίδιο* εξαρτάται από την ερμηνεία της επίσης ρηματικής φράσης *τρέχει πολύ γρήγορα*.
- Τόσο στο 1 όσο και στο 2 η ερμηνεία της πρότασης που ακολουθεί το *αλλά* εξαρτάται από την ερμηνεία της πρότασης που προηγείται του *αλλά*: Η επόμενη πρόταση αντιτίθεται στην προηγούμενη.
- Με τον ίδιο τρόπο, στο 2 η ερμηνεία της πρότασης που ακολουθεί το *γιατί* εξαρτάται από την προηγούμενη, διότι εξηγεί ό,τι περιγράφεται σε αυτήν.

Πληροφορητικότητα (informativity)

- Για να είναι αποδεκτό, ένα κείμενο πρέπει να περιέχει για τους συγκεκριμένους αποδέκτες του **και νέες** πληροφορίες
- Όταν σε ένα κείμενο υπάρχουν **πολλές καινούριες και μη αναμενόμενες πληροφορίες**, η διαδικασία κατανόησής του καθίσταται **δύσκολη**, αλλά ως ένα σημείο ενδιαφέρουσα.
- Αν ένας αναγνώστης **γνωρίζει όλα όσα αναφέρονται σε ένα κείμενο**, τότε αυτό καταντά **βαρετό, κουραστικό**, και ίσως εν τέλει να απορριφθεί ως τέτοιο.
- Το ίδιο όμως συμβαίνει και όταν ο αποδέκτης **δεν αναγνωρίζει τίποτα γνωστό** σε αυτά που προσλαμβάνει.

Συνεκτικότητα (coherence)

- Η κειμενική σύνδεση που επιτυγχάνεται βάσει της **εξωκειμενικής γνώσης του αποδέκτη**.

Τα δίκτυα ξετινάχτηκαν από το κεραυνοβόλο σουτ. Ο διαιτητής σφύριξε και υπέδειξε οφσάιντ. Ένας αναστεναγμός ανακούφισης ξέφυγε από τα χείλη του τερματοφύλακα.

- Στο παράδειγμα δεν παρατηρούνται **συνοχικές συνδέσεις**.
- Το κείμενο είναι **απολύτως κατανοητό** και καθόλου προβληματικό.

Συνεκτικότητα

- Οι συνδέσεις μεταξύ των προτάσεων επιτυγχάνονται βάσει της αναμενόμενης **εξωκειμενικής γνώσης του αποδέκτη** για τους κανόνες και τον τρόπο διεξαγωγής ενός ποδοσφαιρικού αγώνα.
- Το κείμενο δηλαδή δομείται με συνέπεια γύρω από μια **νοητική εικόνα του κόσμου** που αναφέρεται στο ποδόσφαιρο.
- Με τον ίδιο τρόπο, η γνώση του αποδέκτη, και ειδικότερα η επίγνωση ότι η αρρώστια κάποιου μπορεί να είναι η **αιτία της απουσίας του** από το σχολείο, είναι αυτή που εξασφαλίζει την ερμηνεία του κειμένου και στο ακόλουθο παράδειγμα:

Δεν ήρθε στο σχολείο σήμερα. Ήταν άρρωστος.

Προθετικότητα (intentionality)

- Υποδεικνύει ότι ο πομπός ενός κειμένου (συγγραφέας ή ομιλητής) πρέπει να έχει **συνειδητή πρόθεση επίτευξης συγκεκριμένων στόχων** με την παραγωγή του κειμένου, όπως λ.χ. **η πληροφόρηση ή η υποστήριξη μιας θέσης.**
- Όταν δεν υπάρχει προθετικότητα, τότε η παραχθείσα ακολουθία λέξεων ή προτάσεων δεν μπορεί να διαχωριστεί, λ.χ., από την άσκηση καλλιγραφίας ή ορθογραφίας ενός μαθητή
- Επιπλέον, **ένα φαινομενικά μη-κείμενο** (π.χ. λόγω απουσίας συνοχής ή/και συνεκτικότητας) μπορεί εν τέλει **να θεωρηθεί κείμενο αν του αποδοθούν συγκεκριμένες επικοινωνιακές προθέσεις.**

Προθετικότητα

Κάτω απ' τις κουβαροσουκιές
κάθεται η λωτομάτα
κόβει ντομάτα για σαλάτα
καδάμπες και γαντζιές.

Πώς τραγουδεί τζιντζιριστά
κι οι μπαμπουκαλαμιώνες
με τους αμπανοζιοδεντρώνες
γνέφουνται στα λιμνιά... (Γ. Σεφέρης, *Ινδικό παραμύθι*)

Διακειμενικότητα (intertextuality)

- Η παραγωγή και η κατανόηση ενός κειμένου εξαρτάται από τη **γνώση** που έχουν **για άλλα ομοειδή κείμενα**, τόσο ο πομπός όσο και ο δέκτης.
- Έτσι, λ.χ., ένα μάθημα ιστορίας είναι κείμενο επειδή συνδέεται και σε κάποιο βαθμό αντανακλά τόσο στη **μορφή** (π.χ. αιτιότητα) **όσο και στο περιεχόμενο** (π.χ. παρελθοντικά γεγονότα) άλλα μαθήματα ιστορίας.
- Η διακειμενικότητα δηλαδή συνδέεται με την **τυπολογία των κειμενικών ειδών**. Κάθε κείμενο εντάσσεται μαζί με άλλα σε μια ευρύτερη **κειμενική κατηγορία** [πρβ. αφήγηση, περιγραφή, επιχειρηματολογία]. Μεταξύ **ομοειδών κειμένων** παρατηρείται **συσχετισμός μορφής ή/και περιεχομένου**.

Περιστασιακότητα (situationality)

- Είναι ο παράγοντας που μας επισημαίνει ότι, για να είναι αποδεκτό, ένα κείμενο 1) πρέπει να είναι **προσαρμοσμένο** στην εξωκειμενική περίσταση επικοινωνίας και ότι 2) **ερμηνεύεται σε συνάρτηση με την περίσταση αυτή**

Μια πινακίδα που γράφει **ΑΡΓΑ — ΠΑΙΔΙΑ**

- είναι συνήθως τοποθετημένη σε μέρος στο οποίο **συχνάζουν παιδιά και που κοντά περνούν οχήματα**
- λειτουργεί για μια συγκεκριμένη ομάδα αποδεκτών (οδηγών και μοτοσικλετιστών) **ως υπόδειξη να μειώσουν την ταχύτητά τους.**
- Η λειτουργία αυτή δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί αν η ίδια πινακίδα **ήταν τοποθετημένη στο μέσον της ερήμου, όπου ούτε παιδιά παίζουν ούτε οχήματα περνούν.**

Αποδεκτότητα (acceptability)

- Είναι ο παράγοντας που μας υποδεικνύει ότι **οι αποδέκτες** ενός κειμένου **αναγνωρίζουν** σε αυτό έναν ή περισσότερους **συνεπιδρώντες παράγοντες** από όσους αναφέραμε παραπάνω, ώστε να δικαιολογήσουν **αν και γιατί τα γλωσσικά στοιχεία που προσλαμβάνουν έχουν ενότητα και νόημα** (σε συνάρτηση με το **κοινωνικό και μορφωτικό επίπεδο των αποδεκτών**).
- Είναι δυνατόν **ορισμένοι παραλήπτες, σε αντίθεση με κάποιους άλλους, να μην μπορούν να αναγνωρίσουν καμία συνάφεια σε ένα κείμενο, το οποίο τότε καθίσταται γι' αυτούς μη αποδεκτό** (βλ. ποιήματα).

Συνοχικοί μηχανισμοί

Συνοχικοί μηχανισμοί: Γενικές παρατηρήσεις

- Οι **συνοχικοί μηχανισμοί** αποτελούν τους πιο πολυσυζητημένους παράγοντες κειμενικής σύστασης. Εισηγητές τους οι Halliday και Hasan στο έργο *Cohesion in English* (1976).
- Οι **συνοχικοί μηχανισμοί** τίθενται σε λειτουργία με τη χρησιμοποίηση **απτών, περιγράψιμων δεικτών** που συνδέουν **επιφανειακά** συστατικά του κειμένου (λέξεις, φράσεις, προτάσεις).
- Οι δείκτες αυτοί ονομάζονται **συνοχικοί δεσμοί** (cohesive ties).
- Ο όρος **δεσμός** συνεπάγεται σχέση ανάμεσα σε δύο μέρη. Μια σχηματική απεικόνισή του είναι η εξής: **[α] ↔ [β]**.

Συνοχικοί μηχανισμοί : Γενικές παρατηρήσεις

- Αν συλλάβουμε το κείμενο ως ένα εκτεινόμενο πεδίο στο οποίο διάφορα μηνύματα μπορούν να διαδέχονται το ένα το άλλο, τότε τα στοιχεία που λειτουργούν ως **τα δύο άκρα του δεσμού, τα [α] και [β]**, είναι **χωρικά απομακρυσμένα**.
- Υπάρχει όμως μία **σχέση** ανάμεσα στα δύο αυτά στοιχεία.
- Η φύση της σχέσης αυτής είναι **σημασιολογική**.
- Τα [α] και [β] μπορεί να είναι **1)** μέρη διαφορετικών μηνυμάτων ή **2)** και ολόκληρα μηνύματα.

Συνοχικοί μηχανισμοί: Πορεία της παρουσίασής μας

Θα αναφερθούμε:

- Σε συνοχικές σχέσεις μεταξύ μεμονωμένων κειμενικών στοιχείων **στο εσωτερικό μηνυμάτων** οι οποίες βασίζονται στις σημασιολογικές σχέσεις της **ομοιοαναφορικότητας**, της **ομοιοταξινόμησης** και της **ομοιοεκτατικότητας**
- Σε συνοχικές σχέσεις **μεταξύ μηνυμάτων** οι οποίες βασίζονται σε σημασιολογικές σχέσεις όπως η **προσθετική**, η **αντιθετική**, η **αιτιακή**, η **συμπερασματική**, η **χρονική** κτλ.

Ομοιοαναφορικότητα (co-referentiality)

Ο Γιάννης αγόρασε κινητό τηλέφωνο, αλλά δεν ξέρει να το χρησιμοποιεί

- Προσέχουμε τη σχέση ανάμεσα στον αδύνατο τύπο της προσωπικής αντωνυμίας *το* και στη λεξική φράση «κινητό τηλέφωνο».
- Το αντωνυμικό είναι το στοιχείο [β], ενώ η ονοματική φράση το στοιχείο [α].
- Η σημασιολογική σχέση ανάμεσα στα [β] και [α] του παραδείγματος είναι η **κοινή αναφορά, η ταυτότητα αναφοράς**.
- Το αντωνυμικό *το* δεν αναφέρεται σε κανένα άλλο τηλέφωνο παρά στο «κινητό τηλέφωνο» που έχει προηγουμένως αναφερθεί. **Τα δε εξωκειμενικά αντικείμενα αναφοράς και των δύο αυτών εκφράσεων καταλήγουν στην ίδια οντότητα του κόσμου.**

Ομοιοταξινόμηση (co-classification)

*[Ο Γιάννης τρέχει πολύ γρήγορα], αλλά [(ο Γιώργος δεν μπορεί να κάνει το ίδιο),
γιατί (έσπασε το πόδι του)]*

- Προσέχουμε τη σχέση ανάμεσα στις ρηματικές φράσεις «κάνει το ίδιο» [β] και «τρέχει πολύ γρήγορα» [α].
- Στην περίπτωση αυτή **δεν πρόκειται για ταυτότητα αναφοράς**, καθώς το τρέξιμο του Γιάννη είναι ένα διαφορετικό εξωκειμενικό γεγονός από το τρέξιμο του Γιώργου — ή καλύτερα από το τρέξιμο που θα έκανε ο Γιώργος αν δεν είχε σπάσει το πόδι του.
- Σε αυτού του είδους τις σημασιολογικές σχέσεις τα δύο άκρα του δεσμού ανήκουν **στην ίδια κατηγορία, στην ίδια τάξη πραγμάτων, διαδικασιών ή καταστάσεων**. Κάθε άκρο όμως του δεσμού αναφέρεται σε διαφορετικό μέλος της ίδιας ομάδας.
- Αν και η διαδικασία με την οποία σχετίζεται τόσο ο Γιάννης όσο και ο Γιώργος είναι η ίδια (το τρέξιμο), **διαφορετικό γεγονός** αποτελεί το τρέξιμο του Γιάννη και διαφορετικό το τρέξιμο που θα έκανε ο Γιώργος.

Ομοιοαναφορικότητα και ομοιοταξινόμηση: Ειδικές περιπτώσεις

- Σχετικά με τους συνοχικούς δεσμούς της ομοιοαναφορικότητας και της ομοιοταξινόμησης, είναι δυνατόν **να πιθανολογηθεί μεν το είδος της σημασιολογικής σχέσης ανάμεσα στα δύο άκρα ενός δεσμού** (δηλαδή ποια στοιχεία συσχετίζονται και με ποιον τρόπο), **χωρίς όμως να είναι δυνατή πάντα η ακριβής ερμηνεία τους.**

Ομοιοαναφορικότητα και ομοιοταξινόμηση: Ειδικές περιπτώσεις

πρδ. [Κάποιοι] [[**του**]] ζήτησαν ψωμί και [[**αυτός**]] [τους] έδωσε λίγο.

- Υπάρχει συνοχικός δεσμός **ομοιοαναφορικότητας** ανάμεσα στις εκφράσεις *κάποιοι* ↔ *τους* και *του* ↔ *αυτός*, **χωρίς όμως να είναι δυνατόν να καθοριστούν οι εξωκειμενικές οντότητες αναφοράς.**
- Συχνά προτάσσονται **αόριστοι προσδιοριστές**, όπως τα: *ένας, μία, ένα· κάποιοι, -ες, -α· ορισμένοι, -ες, -α· μερικοί, -ές, -ά· πολλοί, -ές, -ά*, οι οποίοι ακολουθούνται από **οριστικούς προσδιοριστές**, όπως τα οριστικά άρθρα *ο, η, το, τα* κτητικά *μου, σου, του*, τα δεικτικά *αυτός, -ή, -ό*.

Οι οριστικοί προσδιοριστές, εξαρτώμενοι ερμηνευτικά από τους αόριστους, λειτουργούν **συσχετιστικά**.

Ομοιοαναφορικότητα και ομοιοταξινόμηση: Ειδικές περιπτώσεις

πρδ. A: Κάνει διαρκώς το ίδιο πράγμα.

B: Ναι, αλλά μην το κάνεις κι εσύ

- Υπάρχει συνοχικός δεσμός ομοιοταξινόμησης ανάμεσα στις εκφράσεις «κάνει το ίδιο πράγμα» \leftrightarrow «το κάνεις», χωρίς να είναι δυνατόν να εξακριβωθεί η δραστηριότητα στην οποία αναφέρονται.

Η συνοχή βέβαια τέτοιων κειμένων με πολλούς ανερμήνευτους δεσμούς είναι **ασθενική**, εκτός αν προϋποτίθενται εξωκειμενικά συμφραζόμενα.

Υποκατάσταση

- Η ομοιοαναφορικότητα και η ομοιοταξινόμηση μπορούν να πραγματοποιηθούν από συγκεκριμένες ομάδες λεξικογραμματικών μέσων.
- Για την **ομοιοαναφορικότητα** χρησιμοποιούνται όλες σχεδόν οι κατηγορίες των αντωνυμιών, επιρρήματα όπως τα εκεί, τότε, έτσι και ειδικές εκφράσεις αντικατάστασης (αντί-τυποι), όπως «ο πρώτος», «ο δεύτερος», «ο τελευταίος»..
- Για την **ομοιοταξινόμηση** χρησιμοποιούνται ρήματα όπως το «κάνω», αντωνυμίες με τις οποίες επιτυγχάνεται αντικατάσταση, όπως (ο) ίδιος, (ο) τέτοιος, και επιρρήματα όπως το έτσι.
- Τα λεξικογραμματικά μέσα, τόσο της ομοιοαναφορικότητας όσο και της ομοιοταξινόμησης, θεωρούμε ότι υπάγονται στο **μηχανισμό της υποκατάστασης, όπου το στοιχείο [β] αναπληρώνει / παίρνει τη θέση του στοιχείου [α].**

Έλλειψη

- Η ομοιοαναφορικότητα και η ομοιοταξινόμηση πραγμάτων γίνονται και μέσω του μηχανισμού της έλλειψης.
- Η έλλειψη ορίζεται ως η μορφή υποκατάστασης όπου το στοιχείο [α] αναπληρώνεται από το κενό.
- Η έλλειψη εμφανίζεται όταν κάτι που είναι δομικά απαραίτητο παραμένει άρρητο, αλλά είναι άμεσα συναγόμενο από όσα έχουν λεχθεί προηγουμένως.

Έλλειψη

Η Ιωάννα έφερε μερικά γαρίφαλα και η Κατερίνα μερικά τριαντάφυλλα.

- Το κατηγορήμα της δεύτερης πρότασης είναι ελλειπτικό διότι απουσιάζει το ρήμα «έφερε», το οποίο όμως συνάγεται από την προηγούμενη πρόταση.
- Τόσο το «έφερε» της πρώτης πρότασης όσο και το εννοούμενο «έφερε» της δεύτερης ανήκουν στην ίδια ομάδα (διαδικασιών), αποτελούν όμως διαφορετικά μέλη της ομάδας αυτής — **πραγματώνουν δηλαδή τη σχέση της ομοιοταξινόμησης.**

Έλλειψη

A: Μπορώ να δανειστώ το μολύβι σου;

B: Ναι, αλλά τι έκανες το δικό σου;

- Παρατηρείται τόσο ο μηχανισμός της έλλειψης όσο και η σχέση της ομοιοταξινόμησης.
- Ο συνοχικός δεσμός συνάπτεται μεταξύ της ονοματικής φράσης «το μολύβι σου» [α] και της ελλειπτικής ονοματικής φράσης «το δικό σου» (ενν. «μολύβι») [β].
- Έχουμε δύο διαφορετικά αντικείμενα αναφοράς. Ανήκουν βέβαια στην ίδια τάξη πραγμάτων, αλλά αποτελούν δύο διαφορετικά μέλη της τάξης αυτής. Κατά συνέπεια, η μεταξύ τους σχέση είναι αυτή της ομοιοταξινόμησης.

Ανακεφαλαίωση

Συνοπτικά, στο παρόν μάθημα:

- ✓ Καταγράψαμε και ορίσαμε τα **κριτήρια κειμενικότητας**
- ✓ Μελετήσαμε τους **συνοχικούς μηχανισμούς**, δίνοντας έμφαση στην ομοιοαναφορικότητα και την ομοιοταξινόμηση.